

Veertien jaar Natuurmonumenten op de Brunssummerheide

Linda Wortel, Eduard Habets & Maurice Mouthaan, *Natuurmonumenten, Schaapskooiweg 99, 6414 EL Heerlen*

De Brunssummerheide is het enige grote aaneengesloten heidegebied van Zuid-Limburg. Het gebied heeft hoge natuurwaarden door de gevarieerde bodemopbouw, de bijzondere waterhuishouding en de zeldzame dier- en plantensoorten. Vanwege die natuurwaarden is het gebied in 1995 door de overheid aangewezen als Beschermd Natuurmonument en in 2003 aangemeld als Natura 2000-gebied. Daarnaast heeft de Brunssummerheide ook een hoge recreatieve waarde. Jaarlijks trekt het gebied ongeveer 650.000 bezoekers. Voor Natuurmonumenten was het de afgelopen veertien jaar geen gemakkelijke opgave om als beheerder een goed evenwicht te vinden tussen natuur en recreatie.

EEN BEWOGEN GESCHIEDENIS

De Brunssummerheide is een natuurgebied waarvan in 1913 al bekend was dat het bijzondere natuurwaarden had. Rector Jos Creemers schreef er in Roomsche jeugd al lyrisch over (ARNOUD, 1967). De bescherming van het gebied door de aanwijzing als Beschermd Natuurmonument en later als Natura 2000-gebied (MINISTERIE VAN LANDBOUW, NATUUR EN VOEDSELKwaliteit, 2008) is dan ook zeer terecht. En dat dit zeker niet onnodig is, bewijst het verleden. Al in 1939 verscheen een artikel van De Wever in het Mijnnummer van 1939-1940 met als titel: "Wat er was en over is van "de

grootte stille heide". De Heerler- en Brunssummerheide vroeger en nu" (DE WEVER, 1939). Enige jaren later constateerde broeder ARNOUD (1967) dat de Brunssummerheide bedreigd werd door bruinkool- en leemwinning en dat de heide was veranderd in stuifduinen. In 1965 waren de winputten volgens dezelfde bron volgestort met afval uit de mijnen. Als reactie op deze ontwikkelingen en omdat nieuwe grondstofwinningen de rest van het gebied bedreigden, werd in 1967 een dubbelnummer van het Natuurhistorisch Maandblad in haar geheel aan de Brunssummerheide besteed. De titel van het voorwoord luidde: "Samen op de bres voor het behoud van de Brunssummerheide" (ANONYMUS, 1967). Uiteindelijk is de Brunssummerheide behouden gebleven, al is zij lang niet meer zo natuurlijk als ze er uit ziet. Natuurmonumenten heeft sinds 1995 de verantwoordelijkheid voor het behoud van de bijzondere natuurwaarden in het gebied. Sindsdien is het één van haar pareltjes in Zuid-Limburg.

ZOEKEN NAAR BALANS TUSSEN NATUUR EN RECREATIE

Bij de overdracht van de Brunssummerheide in 1995 van het streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg (hierna Recreatieschap genoemd) naar Natuurmonumenten werd een raamovereenkomst met de gemeenten Heerlen, Brunssum en Landgraaf en het Recreatieschap gesloten. Belangrijke eis bij de overdracht was dat het recreatief voorzieningenniveau op zijn minst gehandhaafd bleef. De Raad voor het Natuurbeheer, een landelijk adviesorgaan voor de regering, adviseerde om de voorzieningen niet uit te breiden. Dit zou namelijk een te grote afbreuk aan de natuurwaarde van het gebied be-

FIGUUR 1

Op de Brunssummerheide liggen enkele waardevolle vennen, a) ven aan de rand van het bronengebied van de Roode Beek en b) Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) één van de karakteristieke planten (foto's: Maurice Mouthaan).

FIGUUR 2

Een kudde Schoonebeekers zorgt dat de karakteristieke heide open blijft (foto: Natuurmonumenten).

ACHTERSTAND BEHEER

In de periode tussen het afsluiten van de raamovereenkomst in 1995 en de vaststelling van de Beheervisie in 2003 kon Natuurmonumenten geen grote beheerwerken uitvoeren. Omdat de overdracht formeel nog niet geregeld was, was het niet mogelijk om subsidie aan te vragen.

Na 2003 moest Natuurmonumenten een flinke inhaalslag maken. Een deel van de heide was intussen dichtgegroeid met Groveden (*Pinus sylvestris*) en berk (*Betula spec.*).

tekenen. Daarom is met alle partijen afgesproken: "Er komt niets bij en er gaat niets af."

In 1998 werd gezamenlijk een beheervisie voor het gebied opgesteld. Om draagvlak hiervoor te krijgen werden twee contactcommissies in het leven geroepen: een gebruikerscommissie en een ambtelijke commissie. Na een lange onderhandelingsperiode werden in 2003 een beheervisie voor de periode tot 2014 en een bijbehorend maatregelenplan vastgesteld (BROEK *et al.*, 2003). Natuurmonumenten heeft nu officieel circa 500 ha in beheer. Hiervan zijn circa 200 ha in eigendom, maar de meeste zijn in erfpacht.

NATUURGERICHTE RECREATIE

Met de overdracht van het Brunsummerheide naar Natuurmonumenten veranderde het beleid op recreatief gebied. Natuurmonumenten richt zich op natuurgerichte recreatie. Dat betekent dat de natuur niet mag lijden onder het terreinbezoek. Dit is in de beheervisie vertaald naar een recreatieve zonering van de Brunsummerheide met drie recreatieve zones (BROEK *et al.*, 2003). In het kader van het Heidenatuurpark, een grensoverschrijdend samenwerkingsproject met de Teverener Heide en Natuurpark Roode Beek/Rodebach, is op basis van deze drie zones een nieuwe routestructuur gemaakt (BROEK *et al.*, 2003). In het kerngebied, het bronnengebied van de Roode Beek, vindt geen recreatie plaats. De natuurwaarden zijn hier het hoogst en de natuur het kwetsbaarst. Hier komt bijvoorbeeld een populatie van de Hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica*) voor, één van de slechts zes populaties in Nederland (KETELAAR & PAHLPLATZ, 2009). In de zone daaromheen ligt een dicht netwerk aan paden, waardoor de recreatiedruk als hoog aangemerkt kan worden. In de buitenste zone is sprake van zeer intensieve recreatie.

Het bezoekerscentrum op de Brunsummerheide is in dit zoneringplan een belangrijk vertrek- en informatiepunt voor recreanten en vormt een van de 'groene poorten' van het Heidenatuurpark. Het bezoekerscentrum met restaurant en de schaapskooi hebben inmiddels een opknopbeurt gekregen. Eind 2009 is de omgeving van het bezoekerscentrum aan de beurt.

Deze inhaalslag gebeurde deels met eigen mankracht en deels in projectvorm in samenwerking met de stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg (IKL). Daarnaast zijn enkele vennen opgeknapt die in de tussenliggende periode waren dichtgegroeid, zodat de karakteristieke venvegetatie behouden bleef [figuur 1].

HEIDE UITBREIDEN

Eén van de onderdelen van het beheerbeleid is om de hoeveelheid heide weer uit te breiden ten koste van de oude naalduaanplant voor de mijnen. Om het achterstallig onderhoud weg te werken, zijn eerst bomen en struiken aan de randen van de heide gekapt, onder andere om de habitatkwaliteit van bosranden en heide voor reptielen als de Zandhagedis (*Lacerta agilis*) te verbeteren (DORENBOSCH & KREKELS, 2009). Ook is her en der heide geplagd, om verjonging van de heide te bevorderen en zo de structuur te verbeteren. Een gescheperde kudde van ongeveer 300 tot 500 Schoonebeekers zorgt dat de karakteristieke heide open blijft [figuur 2]. Dit gebeurt volgens een uitgekend plan voor begrazing, waarbij kwetsbare delen ontzien worden. De resultaten zijn al merkbaar. De vegetatiestructuur is verbeterd; op sommige delen komen meer planten als Liggende vleugeltjesbloem (*Polygala serpyllifolia*) en Kruip- en Stekelbrem (*Genista pilosa* en *Genista anglica*) voor. Met name rondom het bezoekerscentrum is goed te zien dat er meer structuurvariatie in de graslanden en de heide is gekomen (zie verder VAN ZUIJEN & KETELAAR, 2009). Naast deze schapenbegrazing wordt periodiek opslag verwijderd, en lokaal geplagd en gemaaid. Hierdoor wordt de heide ook voor insecten als de Heivlinder (*Hipparchia semele*) geschikter (KETELAAR & PAHLPLATZ, 2009).

NATUURLIJK BOSBEHEER

Met het bosbeheer wil Natuurmonumenten een natuurlijker bos ontwikkelen. In vier achtereenvolgende fasen (noorden, kern, zuiden,

FIGUUR 3

Berkenbroekbos langs de Roode Beek
(foto: Maurice Mouthaan).

oosten) worden de monotone productiebossen met Grovedennen gedund. Hierdoor ontstaan open plekken waardoor inheemse soorten als Zomereik (*Quercus robur*), Ruwe berk (*Betula pendula*) en Wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) de kans krijgen om zich te ontwikkelen. Daardoor komt er meer structuur en variatie in de bossen. Dit komt bijvoorbeeld ten goede aan bosrandsoorten, waaronder veel vlinders en bijen (RAEMAKERS, 2009), en het hierdoor ontwikkelde mozaïek levert een natuurlijker beeld op.

In de kern van het gebied was vooral aandacht voor de overgangen naar het heidegebied. Enkele bosranden zijn teruggezet. Dit is ook in het bronnengebied van de Roode Beek gebeurd, zodat minder verdamping plaatsvindt en de gradiënt van natte heide tot hoogveen is vergroot (VAN DIJK *et al.*, 2009). Deze gradiënt is van belang voor de vele verschillende veenmossoorten (*Sphagnum spec.*) die er voor komen (OP DEN KAMP, 2009a). Ook het waardevolle berkenbroekbos langs de Roode Beek profiteert hiervan [figuur 3].

In de winter van 2008/2009 heeft Natuurmonumenten fase drie van het bosbeheer uitgevoerd: het zuidelijke deel van de Brunssummerheide. Door dit gebied lopen veel recreatieve routes die ook tijdens de werkzaamheden bruikbaar moesten blijven. Bij deze dunning is het takhout niet in het bos achter gelaten maar verzameld en gebruikt voor het opwekken van bio-energie. Het afvoeren van het takhout zorgt ervoor dat het voedselarme karakter van het bos behouden blijft. Dit voedselarme karakter is niet alleen belangrijk om de verbraming tegen te gaan, maar ook om de rijkdom aan paddenstoelen in de bossen te behouden (OP DEN KAMP, 2009b). Uiteraard is tijdens de werkzaamheden rekening gehouden met mogelijke verstoring van de natuur. Vooraf zijn horsten van roofvogels, dasenburchten, eekhoornnesten en mierenhopen geïnventariseerd en gemarkeerd zodat ze bij de werkzaamheden konden worden ontzien. Deze winter zal de laatste fase van de bosdunning worden uitgevoerd.

MONITORING FLORA EN FAUNA

Natuurmonumenten voert in al haar gebieden elke zes jaar een beheerevaluatie of zogenaamde kwaliteitstoets uit. Voor de Brunssummerheide is dat in 2008 gebeurd. Deze evaluatie gebeurt op

basis van de monitoringsgegevens van doelsoorten van de voorkomende biotooptypen. Het monitoren gebeurt door medewerkers en vrijwilligers van Natuurmonumenten en andere natuurbeschermingsorganisaties. Zo worden broedvogels als de Boomleeuwerik (*Lullula arborea*) al vanaf 1975 gemonitord (HUSTINGS & VAN DE LAAR, 2009) en worden jaarlijks de orchideeën geteld [figuur 4]. Naast het

FIGUUR 4

Moeraswespenorchis (*Epipactus palustris*), één van de orchideeënsoorten die door de vrijwilligers gevolgd wordt (foto: Linda Wortel).

FIGUUR 5

Het waardevolle hoogveen in het bronnengebied van de Roode Beek (foto: Maurice Mouthaan).

terugblikken op de successen en knelpunten, worden in de kwaliteitstoets ook actiepunten voor het toekomstig beheer geformuleerd. Monitoring vormt dus een belangrijk sturingsmiddel bij het beheer.

BESCHERMING NOG STEEDS NODIG

Dat de beschermingsstatus van Natura 2000-gebied niet overbodig is, blijkt uit de recente bedreigingen voor de natuurwaarden van de Brunssummerheide. Door de aanleg van de buitenring van Parkstad Limburg kan de verbinding tussen de Brunssummerheide, de Teverener Heide en de rest van het Roode Beekdal verslechteren waardoor de geïsoleerde ligging wordt vergroot. Daarnaast zal aan de randen bestaande natuur verdwijnen en worden kwetsbare delen dicht genaderd door de weg zodat de verstoring toeneemt. Ook de zilverzandwinning van Sigrano aan de rand van

het gebied wordt nauwlettend in de gaten gehouden. Onduidelijkheid over de effecten van de winning op de waterhuishouding in het bronnengebied (VAN DIJK *et al.*, 2009) en de mogelijke afgraving van de mijnsteen berg Heksenberg dwingen Natuurmonumenten vinger aan de pols te houden [figuur 5]. Dat er echter nog veel te genieten valt op de Brunssummerheide bewijzen de vele waarnemingen van bijzondere soorten in de laatste jaren.

Summary

FOURTEEN YEARS OF MANAGEMENT BY NATUURMONUMENTEN AT THE BRUNSSUMMERHEIDE

The Brunssummerheide is a valuable wildlife area in the Dutch province of Limburg, characterised by a highly variable soil composition and rare plant and animal species. This prompted the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality in 1995 to designate it as a protected conservation area. In 2003, the Dutch government also put the area on the European list of Special Protected Areas under the EU Habitat Directive, as a so-called Natura 2000 area. The Brunssummerheide has been managed by the Dutch nature conservation society 'Natuurmonumenten' since 1995. Over the last 14 years, this society has tried to find a good balance between conservation and recreation.

behoud van de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 56 (7/8): 105.

- ARNOUD, BR., 1967. De Brunssummerheide door Jos Creemers 1913. *Natuurhistorisch Maandblad* 56 (7/8): 106-108.

- BROEK, T.G.Y. VAN DEN & C.M.S. GILISSEN, 2003. Brunssummerheide, Beheervisie 2003 t/m 2014 & maatregelenplan 2003 t/m 2008. Vereniging Natuurmonumenten, 's-Gravenland.

- DORENBOSCH, M. & R. KREKELS, 2009. De Brunssummerheide: een belangrijk kerngebied voor reptielen in Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 256-260.

- DIJK, G. VAN, C. FRITZ, F. SMOLDERS, N. STRAATHOF, G.-J. VAN DUINEN & A. GROOTJANS, 2009. De Brunssummerheide, een uniek maar bedreigd stukje Nederland. Een systeemanalyse van het hellingveen op de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 233-238.

- HUSTINGS, F. & VAN DE LAAR, H., 2009. Broedvogels van de Brunssummerheide: neergang en herstel? *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 239-243.

- KETELAAR, R. & R. PAHLPLATZ, 2009. Klein maar fijn: bijzondere libellen, dagvlinders en sprinkhanen op de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 266-271.

LITEIT, 2008. Ontwerp-aanwijzingsbesluit Brunssummerheide. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.

- OP DEN KAMP, L., 2009a. De veenmossen van de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 272-277.

- OP DEN KAMP, O.P.J.H., 2009b. Niet alleen maar Vliegenzwammen op de hei. De paddenstoelen van de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 261-265.

- RAEMAKERS, I.P., 2009. Voor menige bij telt de marge van de hei. Solitaire bijen van de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 244-250.

- WEVER, A. DE, 1939. Wat er was en over is van "de groote stille heide". De Heerler- en Brunssummerheide vroeger en nu. In: Grunsven, M.F.G.M., L. van Hommerich, A. de Wever, P. Overhage, F.H. van Rummelen, L. Hennem, Ch. A. Franken & Chr. Smits, Mijnenummer 1939-40. Officiële uitgave der Vereniging voor Vreemdelingenverkeer voor Heerlen (Mijnen-nummer 9). *VVV/Limburgsch Dagblad, Heerlen*: 77-101.

- ZUIJEN, M. VAN & R. KETELAAR, 2009. Van Heidekartelblad tot Dennenorchis. De flora van de Brunssummerheide. *Natuurhistorisch Maandblad* 98 (11): 251-255.

Literatuur

- ANONYMUS, 1967. Samen op de bres voor het

- MINISTERIE VAN LANDBOUW, NATUUR EN VOEDSELKWA-